

İTHAL İKAMESİ VE SINIRLARI

Doç. Dr. Tevfik Ertüzün

Gelişmekte olan ülkelerde özellikle II. Dünya Savaşından beri ithal ikamesine “sanayileşme politikası” ve “ödemeler bilançosu politikası” olarak başvurulduğunu görüyoruz. İthal ikamesine bir “kalkınma politikası veya stratejisi” özelliğini veren bu iki görünümü öylesine içiçedir ki, etkilerini birbirinden ayırmak güçtür. Diğer bir ifadeyle, sanayileşme politikası olarak ithal ikamesine gidildiğinde mutlaka ödemeler bilançosu üzerinde etkileri olduğu gibi, ödemeler bilançosu politikası olarak ithal ikamesi uygulaması, bu defa, ülkenin sanayileşme yapısında değişiklikler yaratmaktadır.

Bu makalemizde, ithal ikamesini teorik bazda ve analitik bir şekilde incelemeye çalışacağız. İthal ikamesinin tanımına ve ölçülmesine ilişkin açıklamalarımızdan sonra, bir kalkınma politikası olarak amaçlarını ve araçlarını ele alacak, daha sonra ise, ikame politikasının hangi sınırlarla karşılaşacağını ve hangi sonuçların ortaya çıkacağı üzerinde duracağız. Son olarak, ithal ikamesinin genel bir değerlendirmesini yapacak ve ihracaatla nasıl bütünleştirilebileceğini inceleyeceğiz.

1. Tanımı ve ölçülmesi.

Ekonominin önceki dönemlerde ithal ettiği malların kısmen veya tamamen ülke içinde üretilmesine “ithal ikamesi” denmektedir. Bu tanıma göre, ithal ikamesi, ekonomide ithalâtın arza oranının zaman içindeki değişimini gösteren dinamik bir kavramdır. İthal ikamesini ölçmek için kullanılan yöntem ne olursa olsun, belli bir dönemde yapılması gerekli ithalât ile gerçekleşen ithalat arasındaki pozitif fark,

o dönemde yapılan ithal ikamesinin büyüklüğünü bize verecektir. Gerekli ithalât, ithal ikamesinin ölçüldüğü dönem içinde, ithalâtın toplam mal arzına olan oranı değişmemek kaydıyla, yani ithal meyli değişmez varsayılarak, bu oranın o dönem içinde gerçekleştirilen toplam üretim ile çarpımı yoluyla hesaplanır. Bu şekilde bulunan gerekli ithalât, fiili ithalâttan büyük olduğu ölçüde, yutiçi üretimde önemli artışlar sağlandığı, yani olması gereken ithalâttan daha azının yapıldığı anlaşılacaktır.

Hemen belirtelim ki, ithal ikamesinin bu şekilde ölçülmesi sağlıklı bir sonuç vermekten uzaktır. Çünkü, gerekli ithalât sadece iç üretim bağı olarak hesaplanmaktadır, halbuki o dönemde fiili ithalâtın azalmasında, iç üretim artışı yanında, yutiçi talepte meydana gelen değişmeler veya ülkenin karşılaştığı dış ödeme güçlükleri ve bu nedenle uyguladığı kambiyo rejimi fiilî ithalatın değerini etkilemiş olabilir. Ayrıca ithal meylinin dönem boyunca sabit kalacağı varsayımı da başlıbaşına tartışmaya açıktır.

İthal ikamesini bu değişkenlerin etkisini içerecek bir şekilde ölçmek için iki yöntem geliştirilmiştir.(1) Her iki yöntemin kullandığı ithal ikamesi tanımları değişmekle birlikte, fiili ithalât değişmeyeceğine göre, gerekli ithalâtın hesaplanması için kullandıkları metodlarda farklılık gözükmemektedir.

Birinci yöntem göre, gerekli ithalât, ithal mallarına olan talebin yurtiçi talep artışı (d) kadar artacağı varsayılarak hesaplanır. Diğer bir ifadeyle, o dönem içinde iç talepteki artış oranı kadar ithalât artacak ve böylece ithalâtın iç talebe olan oranı değişmeyecektir. (2). Fiili ithalât ise, dönem başındaki ithalâtın, marjinal ithal meyline uygun olarak büyüyen bir değeridir.

İthal ikamesinin hesaplanması için aşağıdaki sembolleri kullanacağız:

- M_0 : Dönem başı fiili ithalât,
- M_1 : Dönem sonu fiili ithalât,
- M_1^t : Dönem sonu tahmini ithalât,
- d : Talep artış hızı, $d = D_1 - D_0 / D_0$,

m : İthalât artış hızı, $m = M_1 - M_0 / M_0$,
 ΔM : İthal ikamesi.

Yukarıdaki açıklamalarımızı denklem halinde ifade edecek olursak,

$$\begin{aligned} M_1^t &= (1+d) M_0 , \\ M_1 &= (1+m) M_0 , \\ \Delta M &= M_1^t - M_1 , \\ \Delta M &= (d-m) M_0 \text{ sonucuna ulaşılacaktır.} \end{aligned}$$

O halde, ithal ikamesi, iç talep artış hızı ile ithalât artış hızı arasındaki farkın dönem başındaki ithalât ile çarpımına eşittir. Eğer, $d > m$ ise, o dönem içinde ithal ikamesi gerçekleşmiş demektir.

Ancak bu yöntemde kullanılan, ithalâtın yurtiçi talebe olan oranının değişmediği varsayımının teorik bir izahı yoktur. Eğer yurtiçi talep ve yurtiçi kaynaklarla yapılan üretim çok hızlı, fakat aynı oranda artmışsa bu yöntem ithal ikamesini sıfır olarak gösterecektir. İthal ikamesi ölçüsünün daha gerçekçi olabilmesi için, tüketim ve üretim eğilimlerinin tahmini ithalât üzerindeki etkilerini ayrı ayrı kapsamaları gerekir. (3).

İkinci yöntemde göre, tahmini ithalât hesaplanırken, iç talep artışı ile birlikte iç üretim artışı da dikkate alınmaktadır. Çünkü, üretim artışı ithal ikamesine yol açarken, talep artışı da ithalâtı artırmaktadır. Bu yöntemde göre, ithalât, toplam talebin toplam arzı aşan kısmı olarak ölçülmektedir.

Eğer üretimin, ekonominin bütünü için geçerli olan millî gelir artış hızı (g) kadar arttığı varsayılırsa, dönem sonundaki tahmini ithalât, dönem sonu toplam talep ile dönem başı toplam arzın (g) kadar büyütülmüş değeri arasındaki farka eşit olacaktır. Dönem sonundaki fiili ithalât ise fiilî talep ile arz arasındaki farka eşittir.

Bu yöntemde kullanılan semboller ve yukarıdaki açıklamaların denklem olarak ifadesi şöyle olacaktır:

g : Milli gelir artış hızı,
 D_1 : Dönem sonu toplam talep,
 S_1 : Dönem sonu toplam arz,
 S_0 : Dönem başı toplam arz,
 $M_1^t = D_1 - (1+g) S_0$
 $M_1 = D_1 - S_1$,
 $\Delta M = D_1 - (1+g) S_0 - D_1 + S_1$,
 $\Delta M = S_1 - (1+g) S_0$,
 $\Delta M = S_1 - S_0 - g \cdot S_0$, $s = S_1 - S_0 / S_0$ yazılırsa
 $\Delta M = (s-g) S_0$, elde edilecektir.

Bu sonuca göre, üretim artış hızı, global gelir artış hızından büyükse, ithal ikamesinin gerçekleştirildiği anlaşılacaktır. Şimdi ise, iç talep artış hızının gelir artış hızı kadar arttığını varsayarak, dönem sonu toplam arz ile arasındaki farkın tahmini ithalâta eşit olduğunu varsayacak olursak, ithal ikamesi şöyle hecaplanacaktır:

$M_1^t = (1+g) D_0 - S_1$,
 $M_1 = D_1 - S_1$,
 $\Delta M = M_1^t - M_1$,
 $\Delta M = (1+g) D_0 - S_1 - D_1 + S_1$,
 $d = D_1 - D_0 / D_0$ olduğundan, gerekli işlemler sonucunda,
 $\Delta M = (g-d) D_0$ elde edilecektir.

Bu sonuca göre ise, $g > d$ olduğu sürece, ithal ikamesi gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Eğer bu iki etkiyi birleştirecek olursak, yani hem tüketicinin ve hem de üretimin gelir artışı kadar arttığını varsayacak olursak, ithal ikamesi şöyle bulunacaktır.

$M_1^t = (1+g) D_0 - (1+g) S_0$,
 $M_1 = D_1 - S_1$,
 $\Delta M = (1+g) D_0 - D_1 - (1+g) S_0 + S_1$,
 $\Delta M = (1+g) (D_0 - S_0) - (D_1 - S_1)$,
 $M_0 = D_0 - S_0$ ve $M_1 = D_1 - S_1$ olduğundan,
 $\Delta M = (1+g) M_0 - M_1$,
 $M_1 = (1+m) M_0$ olduğundan,

$$\Delta M = (1+g) M_0 - (1+m) M_0 \text{ ve}$$

$$\Delta M = (g-m) M_0 \text{ sonucu elde edilecektir.}$$

Bu sonuca göre $g > m$ ise, ithal ikamesinin gerçekleştirildiği anlaşılabacaktır.

Bu sonucu, birinci yöntemi kullandığımızda vardığımız sonuç ile karşılaştıracak olursak, aradaki fark (g) ile (d)'nin değerlerine bağlı olacaktır.

Gelişen ülkelerde, özellikle ithal ikamesine konu olan sanayi ürünlerine olan talep artış hızının, milli gelir artış hızından daha büyük olduğunu dikkate alacak olursak, birinci yöntemle göre bulunan sonucun ikinciden daha büyük olması ile karşılaşacağız.

Bu yöntemlerde kullanılan varsayımların geçerliliği bir yana, ekonominin bütünü için bu tür ölçümler anlamsız olduğu gibi, ekonomik yapının değiştirilmesi amacına dönük ithal ikame politikası karşısında da geçerli olmamaktadır. Çünkü böyle bir politika, ekonominin ithal ihtiyaçlarını daha da arttırabilir. Bu durumda, ithal ikamesini sağlıklı olarak ölçmek için, kaynak dağılımını dikkate alan yöntemlerin kullanılması gerekir.

İthal ikame yatırımlarının, imalat sanayii veya toplam yatırımlar içindeki payı bu amaçla birer ölçü olarak kullanılabilir.(4).

O halde, yukarıda açıklamaya çalıştığımız yöntemler, tek bir malda veya sektörde gerçekleştirilen ithal ikamesini ölçmek için kullanılabilirler. Gelişen ülkelerde devamlı olarak artan ithal ihtiyaçları, toplam ithalâtın hem mutlak ve hem de nisbi olarak artmasına yol açmaktadır. İthal ikamesi sonucunda bir sektörde ithalât azalsa dahi, başka bir sektörde artabilir ve toplam ithalât azalmayabilir ve hatta artabilir.

2. — İthal ikame Politikasının Sebepleri ve Amaçları

İthal ikamesine dayanan sanayileşme politikasına yol açan iki tarihî olaydan biri 1930'ların büyük dünya buhranı, diğeri ikinci dün-

ya savaşıdır. Bu iki olay yarattıkları derin politik değişmeler kadar önemli olan bu politikanın doğmasına neden olmuşlardır. Bu olaylarla aşırı ihtisaslaşmanın (hyperspécialisation) tehlikeleri ortaya konmuş ve savunucularının ideolojik temelleri yıkılmıştır.

Gelişmemiş büyük boyutlu ülkelerde, başlangıçta dış piyasalar bir yana bırakılırsa, büyük çapta üretim yaparak bir yandan içsel vedışsal ekonomileri sağlamak, diğer yandan iç piyasaları genişletmek fikri giderek güç kazanmaya başlamıştır. (9).

A.O. Hirschman, ithal ikamesine dayanan sanayileşmeyi uyaran başlıca 4 nedeni şöylece sıralamaktadır(6):

- i — Dış ödeme güçlükleri ve harpler,
- ii — Fert başına gelirdeki artışlar,
- iii — Ekonomik kalkınma politikası,
- iv — Özel sektör kârlarını genişletme politikası.

Hemen hemen konuyla ilgilenen bütün iktisatçıların ithal ikame politikasını savunma nedenleri yukarıdakilerden farklı olmamakla birlikte, onlara verilen önemin sırası değişebilmektedir.

Burada, ithal ikame politikasını şu 2 amaca dayanarak ele alıp inceleyeceğiz:

- i — Dış ödeme güçlüklerinin giderilmesi,
- ii — Ekonomik kalkınmanın sağlanması,

2.1. Dış ödeme güçlüklerinin giderilmesine dönük ithal ikamesi,

Gelişen ülkelerin ihraç gelirlerini arttıramamalarına karşın ithalat için yaptıkları döviz ödemelerinin hızla artması, onları döviz tasarruf edici bir politika olarak "ithal ikamesi" ne yönelmeye zorlamıştır. Çünkü, gelişen ülkelerin ürettikleri ve ihraç ettikleri ham maddelerin ve tarımsal ürünlerin gelir ve fiat esneklikleri zayıf olduğundan, ihracata dayalı bir ekonomik gelişme kısa sürede tıkanmakta ve hatta imkansız hale gelmektedir. Bu malların dünya piyasalarındaki fiatlarının da çok küçük artışlar gösterdiği dikkate alındığında, kaynakları it-

hal ikamesine yöneltmek döviz tasarrufu sağlamanın yanında geliri artırıcı bir sonuç da doğuracaktır.

Gelişmiş ülkeler ise, kendi üreticilerini korumak amacıyla yüksek fiyat ve koruma politikaları uygulayarak ülkelerinde üretimin ihtiyaçtan çok daha hızlı artmasına neden olmuşlardır. Böylece, bir yandan dünya piyasalarına tarım ürünleri artıkları şeklinde sürülen bu mallar fiyatları düşürürken, diğer yandan gelişme yolundaki ülkelerin ihracatlarının önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Üstelik, gelişen ülkelerin bazı malların üretiminde sağladıkları artışlar, nüfuslarının hızla artması nedeniyle ihracata elverişli fazlaların oluşmamasına neden olmuştur. Nitekim, 1928-60 dönemde hammadde ihracatı (petrol hariç) yılda % 1 artarken, özellikle 1950-60 arasında bunun bir bölümü hammadde ihraç eden gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Yine 1950-60 döneminde gelişen ülkelerin toplam ihracatı yılda ortalama % 3.6 artarken, sağlanan yıllık kalkınma hızı % 4.4 olmuş ve ithalatı kısıcı yönde alınan tedbirlere rağmen yıllık ithalat artışı % 4.6 olarak gerçekleşmiştir(7).

Gerek ham madde ve gerek işlenmiş malier ihracatını arttırmanın güçlükleri, bu ülkelerde "döviz tasarruf edici" bir politika olarak ithal ikamesine dayalı sanayilerin desteklenmesini sağlanmıştır. Hatta bu olay, yüksek koruma duvarlarının gerisinde iç talep şartlarına dayalı olarak faaliyet göstermenin, dış pazarlarda rekâbet etmekten çok daha kolay olması nedeniyle kendiliğinden oluşmuştur. Ancak, uygulamada çoğu kez dış ödeme güçlüklerinden kaynaklanan ithal ikamesi politikası, ekonomik kalkınma için gerekli ve kaçınılmaz olmayan sanayi dallarının kurulmasına yol açabilmiştir.

Döviz tasarruf edici politika olarak ithal ikamesine başvurulmasına karar verildikten sonra, bunun hangi sanayi dallarında gerçekleştirilmesi gerektiği, net olarak döviz tasarrufu sağlayıp sağlamadığına bakılarak tespit edilir. Yani, yurtiçinde üretim için gerekli döviz, malin ithali halinde gerekecek olan dövizden daha az ise net olarak döviz tasarrufu sağlanmış olur.

Hemen belirtelimki, ithal ikamesine karar vermek için böyle bir ölçü kaynaklarının optimai kullanımı açısından rasyonel değildir. Çün,

kü, ithal ikamesinin teorik olarak rasyonel olabilmesi, bir birim döviz tasarrufu etmek için gerekli kaynakların, bir birim döviz kazanmak için gerekli olan kaynaklardan daha az olması şartına bağlıdır. Burada, gerekli kaynaklar mukayesesi onların gölge fiyatları ile hesaplanan maliyetleri üzerinden yapılmalıdır. Hemen eklemekte yarar görüyoruz ki, bu teorik şart çoklukla gerçekleşmez, yani ithal ikamesi için ayrılan kaynaklar ihracat için ayrılan kaynaklara göre daha fazladır, ancak ithal ikamesine giderek döviz tasarruf etmek döviz kazanmaktan daha kesin ve emin bir yoldur. Döviz sağlama ekonomik gelişmenin en vazgeçilmez unsuru olduğu dönemlerde, kaynakların etkin kullanılmamasına rağmen, döviz tasarruf etmek için ithal ikamesine gidilebilmektedir. Çünkü bu taktirde kit dövizler ekonomik gelişmeyi sağlayıcı yatırımların finansmanına ayrılabilir. Bu politikanın nihai amacı ise döviz darboğazının yol açtığı güçlükleri gidererek, ekonominin dış kaynaklara olan bağımlılığını azaltmak olmalıdır. (8) .

Demek oluyor ki ithal ikamesi, bu amaçla kullanıldığında ithalâtın kısıtlanmasını ihracatın teşvikine tercih eden bir "ödeme bilonçosu politikası"dır. Nitekim, ithal ikamesinin uygulandığı ülkelerde mamül madde ihracatının olumsuz etkilendiği gözlenmiştir. 1960-70 döneminin ortalarında, ihraç edilen mamül mallar bu ülkelerin tüm ihracatlarının % 5'ini nadiren aşmış ve sanayi sektörü üretiminin de ancak % 1-2 sini oluşturmuştur. (9). Bu eğilimde, iç piyasa için yapılan üretime sağlanan kolaylıkların yanı sıra, milli paraların dış değerinin genellikle yüksek tutulması da etkili olmuştur.

2.2.- Ekonomik kalkınma amacına dönük ithal ikamesi,

İthal ikamesi politikası, gelişen ülkelerde özellikle ekonomik kalkınma amacına dönük olarak kullanılmalıdır. Çünkü gelişen ülkeler milli kaynaklarının etkin kullanımını dikkate almayacak kadar zengin olmadıkları gibi, ihracata dayalı bir büyümeyi de gerçekleştirememektedirler. O halde, ekonomik kalkınmanın ithal ikamesi ile sağlanması tek geçerli strateji olmaktadır. Bu amaçla ikame politikası iki aşamada uygulanmalıdır. Birinci aşama, kısa dönem içinde, nihai tüketim mallarının üretime dönük olup, iç piyasanın genişletilme amacını ta-

ştr. ikinci aşama ise, uzun dönemde ekonomik yapının değiştirilmesi, geriye ve ileriye bağlantılı dikey tanılaşmayı sağlayıcı, sanayinin dışa bağımlılığını azaltıcı ve dinamik mukayeseli üstünlüklere dayalı ihracata yönelmeyi amaçlar. Birinci safhanın sonuçlarına oldukça çabuk varıldığından, ikinci aşamaya geçilemezse, kaynak israfı ekonomik gelişmeyi yani gelir artışını engeller. İkinci safhanın sonuçlarına daha geç ulaşılmakla birlikte, bu sınırlara varış daha fazla ertelenirse yine kaynak israfı ile karşılaşmak kaçınılmazdır. Çünkü, bu politikaya devam, yoğun sermaye gerektiren teknolojilerin uygulanmasıyla mümkündür, o nedenle, ekonomi bu sınırdan ihracata dönük üretim yapmaya mecburdur. O halde, ikamenin ikinci safhasında seçilecek üretim alanları, değişen ekonomik yapının dinamik mukayeseli üstünlük sağlayacağı alanlar olmalıdır.

2.2.1. — Kısa dönemde tüketim malları üretimine dönük ithal ikamesi,

Sanayileşerek kalkınmak zorunda olan ülkeler basit ve genellikle pahalı bir ithal ikamesini gerektiren, içe dönük ve yaygın bir nihai tüketim malı üretimine gitmişlerdir. Böylece, bir yandan tüketim malları yurt içinde üretilerek, kit olan döviz kaynaklarıyla daha çok yatırım malı ithal edilmesi ve prodüktif kapasitenin kısa sürede artırılması hedef alınmış, diğer yandan da, gelişmekte olan ülkelerde, dar olan iç piyasayı genişletmek ve reel satın alma gücünü arttırmak amacı güdülmüştür. Böyle bir politika içinde, şüphesizki, nihai tüketim malı üreten endüstriler, tüketici talebinin gelir esnekliğini dikkate almak zorundadırlar (10). O halde, ithal ikamesine bağlı olarak sağlanacak üretim artışı, iç talebin gelir esnekliğinin fonksiyonu olacaktır. Halbuki, ihracata dönük üretim artışı ise mukayeseli üstünlüklere bağlı olan ihtisaslaşmanın fonksiyonudur. Ancak, tüketici talebinin gelir esnekliği yanında kaynakların rasyonel dağılımını sağlayan nisbi fiyat değişmelerinin öneminin azaldığı zannedilmemelidir. Hangi nihai tüketim mallarının üretileceği, bir yandan kaynak kullanımını belirleyen «nisbi fiyatlar», diğer yandan «tüketici talebi» tarafından belirlenir. Ancak fiyat esneklikleri hem talebi ve hem de üretimi etkilemekle birlikte, nisbi fiyat değişmeleri ekonomik kalkınmayla çok kuvvetli bir bağlılık göstermez. Buna karşılık, gelir değişmeleri ekonomik kalkınmanın hem sonucudur ve hem de onu ölçmeye yaramaktadır. Bu ne-

denle, ithal ikamesi politikasının ağırlığı, talebin gelir-esnekliği üzerinde yoğunlaşmaktadır (11).

İthal ikamesinin ilk safhasını nihai tüketim mallarının oluşturmasının ilk nedeni, bu mallar için ekonomide belli büyüklükte bir piyasanın bulunmasıdır. Halbuki, bu aşamada ara ve yatırım malları için piyasanın oluşturulması büyük maliyetleri gerektirir. Herhangi bir nihai mala olan talep belli bir boyuta ulaşmadan önce, onun girdilerinin üretimine öncelik verildiği takdirde, bu yatırımların ileriye doğru etkileri güçlü olamayacağı için nihai malın üretimi gecikecektir. Üstelik, kurulan temel ve ara malı sanayileri uzunca bir süre verimsiz çalışmak zorunda kalacaktır. Halbuki nihai mala olan talep belli bir seviyeye ulaştıktan sonra yurt içinde üretimine geçilmesi halinde geriye doğru olan etkiler ara malı üretiminde de ithal ikamesi imkânını verecektir. Tüketim mallarında ithal ikamesine gidilmesinin ikinci nedeni bu malların üretimiyle ekonominin-ithalata oranla-katlanacağı ek-maliyetin ara ve yatırım malları üretimine göre daha az olmasıdır. Üçüncü nedeni ise, tüketim malları üretiminde kullanılacak teknolojinin daha basit ve sermaye yoğunluğunun azlığıdır. Nihayet, son neden üreticilere yüksek fiyat uygulama imkânı vererek, yaratılacak dolgun kârların yeniden yatırıma dönüşmesi yoluyla ekonomik kalkınmanın hızlandırılacağına olan inançtır (12).

Tüketim mallarında ithal ikamesi gerçekleştirilirken, koruyucu gümrük politikası, nihai tüketim mallarının ithalini kısıtlarken, onların üretimi için gerekli olan girdilerin ithaline kolaylıkla imkân verecek şekilde uygulanır. Diğer bir ifadeyle, dış ticaret politikası ithal ikame politikasını destekleyici yönde kullanılmaktadır. Nihai tüketim malları üretimine dönük ithal ikamesi, dış ödeme güçlükleri nedeniyle başvurulmuş ithal ikamesi ile birleştirilebilir. Çünkü, önemli olan net döviz tasarrufu sağlamaktır ve bu da nihai tüketim mallarında çoğunlukla geçerlidir. Bu safhada, ekonomik kalkınma için gerekli olan piyasanın genişlemesini sağlayıcı üretim miktarının artması esastır, yani, hedef alınan mutlak bir gelir artışıdır.

Koruyucu dış ticaret politikasının başlıca iki aracı ithalat kısıtlamaları - yasaklamaları ile gümrük tarifeleridir. Birincilerin uygulanması halinde, fiyat talebe göre belirlenirken, ikinciler uygulandığında yurt

İçî fiat, ithal fiyatına gümrük vergisinin eklenmesiyle bulunacak seviyenin mutlaka altında olacak, ancak ne kadar altında olacağını yine iç talep belirleyecektir.

İthal ikamesini destekleyen diğer bir politika aracı da, kambiyo kurlarının düşük tutulması veya milli paranın aşırı değerlendirilmesidir. Çünkü yurtiçi üretimin artması için gerekli girdilerin ülkeye ucuz olarak ithal edilmesi böylece sağlanacaktır.

Tüketim mallarının yurtiçinde üretimini destekleyen dış ticaret ve kambiyo politikalarının oluşturduğu teşvik sistemi, üreticileri, ülkenin faktör ve girdi imkânlarıyla bağdaşmayan, geniş ölçüde ithalata bağlı ve verimliliği ancak ithalatla mümkün olan mallar ve üretim teknikleri seçmeye yöneltmiştir.

İthal ikamesinin ilk safhasında kullanılan koruma yapısı zamanla değiştirilmezse, kalkınmayı engelleyici bir sanayi yapısı oluşacaktır. Çünkü, üretimi devam ettirmek için gerekli olan ara ve yatırım mallarının ithali ve korunmanın dışında kalan sektörlerde çalışanların ticaret hadlerinde meydana gelen olumsuz etkiler, ödemeler bilançosu zorluklarına ve enflasyona yol açacaktır. Bu sonuçların hafifletilmesi için ithalatı yasaklamadan veya çok kısa bir süre için yasaklayarak esnek bir gümrük tarife politikası uygulamak gerekmektedir.

2.2.2.— Uzun dönemde ekonomik yapının değiştirilmesine dönük ithal ikamesi,

İthal ikamesinin ilk safhasında mutlak bir gelir artışı hedef alınırken, sonraki safhaları içeren uzun dönemde, üretimin yapısının veya bileşiminin değiştirilmesi amaçlanmaktadır-ki, gerçek ekonomik kalkınma bu yapı değişikliği ile özdeştir.

İthal ikamesinin, nihai tüketim mallarının üretilmesine dönük politika olarak uygulanması belli bir zaman için geçerli veya geçici bir nitelikte olmasına rağmen, ekonomik yapıyı istenen yönde etkilemek için gerekli kaynak dağılımı politikası olarak kullanılması, gelişme süreci içinde oldukça uzun bir dönemi kapsamaktadır.

İktisadi kalkınmayı engelleyen ekonomik yapıyı değiştirmek ve dışa bağımlılığı azalmış bir sanayi sektörü oluşturmak için hammadde, ara malı ve yatırım malı üretimine geçmek gereklidir. Önceki paragrafta değindiğimiz ödemeler bilançosu politikası olarak ithal ikamesi halinde, ihracat ve ithal ikamesi döviz darboğazı açısından aynı sonuçları yaratmakla birlikte, ekonomik yapı değişikliği açısından farklı sonuçlar yaratmaktadır. Çünkü, ihracatın teşviki, statik karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı ekonomik yapıyı sürdürme amacını güderken, ithal ikamesi uzun dönemde dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere ve artan verime dayalı olarak mevcut ekonomik yapıyı değiştirmeyi hedef almaktadır(13). Burada, gelişen ülkeler açısından «karşılaştırmalı üstünlükler teorisi»nin geçerliliğini kısaca tartışmakta yarar vardır.

Klasik dış ticaret teorisindeki şekliyle statik karşılaştırmalı üstünlüklere göre yapılacak kaynak dağılımı, ekonomik yapıda herhangi bir değişiklik yaratmadığı gibi, kaynak israf edici olmaktadır. Çünkü, mal ihracatının ülke lehine kârlı olması, yapısal üstünlüğe bağlı olan üretim maliyeti farklılığı veya «dinamik karşılaştırmalı üstünlükler» halinde mümkündür. Bu yapısal üstünlük, Heckscher-Ohlin teorisinde ifadesini bulan faktör yoğunluğuna dayalı bir üstünlük olmayıp, kalkınma süreci içinde sağlanan verimlilik ve yatırım artışlarını ve bunların bölüşüm üzerindeki etkilerini dikkate alan dinamik bir yapısal üstünlüktür(14).

Statik karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı klasik dış ticaret teorisinin bazı değişikliklerle gelişen ülkelerde de geçerli olabileceğini savunanlara şiddetle karşı çıkan Myrdal, Singer ve Prebisch gibi kalkınma ekonomisi teorisyenleri, ihtisaslaşmanın gelişen ülkelerin karşılaştığı güçlükleri aşmada yeterli olamayacağını iddia etmişlerdir. Hatta, bunlar, klasik dış ticaret teorisinin ulaştığı sonuçların objektif veya tarafsız olmadığı görüşünü de paylaşmaktadırlar(15).

Hatta, Myrdal, gelişmiş ülkelerin birer otarşik ekonomik birim olduğu tezini savunmuştur. Bu ülkelerin sanayi yapıları onların birer otarşik ekonomik birim olduğu görüşünü kanıtlamaktadır. Tarihi gelişme içinde uluslararası işbölümü yerine, bugün ex-post olarak başlıca ekonomik ve politik güce sahip olan ülkelerin otarşik yapılarını veri almayan bir görüş, büyük ölçüde spekülasyon seviyesinde kalacaktır(16).

Haberler ise, faktör fiyatlarının esnek olmadığı durumlarda, ihtisarlaşmanın bazı sektörlerde işsizliğe yol açmasından dolayı, dış ticaretin ülkeye sağladığı kazançlar olsa bile bunların kısa zamanda kaybolacağını ifade etmiştir. O halde klasik dış ticaret teorisi dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkileri «statik» düzeyde ele aldığından, kalkınmayı etkileyen «dinamik» faktörler önem kazandığında bu ilişkileri açıklamak bakımından yetersiz kalmaktadır.

Bu yeni yaklaşıma göre, dış ticaretin ülkeler arasındaki kaynak dağılımını nasıl etkilediği önemini yitirmekte olup, arzulan yapı değişikliklerinin dış ticaret ilişkilerinde hangi yapısal sonuçlar yarattığı asıl sorunu oluşturmaktadır.

Kalkınma süreci içinde bulunan ekonomiler de, statik karşılaştırmalı üstünlükler kuralı ekonominin bütünü için geçerliliğini kaybetmiş, sadece firma düzeyinde ve fırsat maliyeti anlamında olmak üzere kullanılabilir hale dönüşmüştür.

Nukse'ye göre, gelişen ülkelerin bol olan faktörü kullanan endüstri ve metodlara yönelmeleri, sermayenin tasarrufu açısından gerekli işe de, geçmişteki yaptıkları hataların tekrarından başka bir sonuç doğurmaz(17). Nitekim, kalkınma ve ticaret konusundaki yeni gelişmeler, iktisadi kalkınmanın ihracatla değil, ülkelerin şartlarına uygun yapı ve hızlı produktivite artışı sağlama konusundaki kabiliyetlerine bağlı olduğunu ortaya koymuştur.

O halde, gelişen bir ekonomide, dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı olarak yapılacak kaynak dağılımı ekonomik yapıyı değiştirecektir. Dinamik karşılaştırmalı üstünlüklerin olmadığı alanlarda, uluslararası iş bölümü uyarınca ithalat yapılmalıdır. Diğer bir ifadeyle, devamlı büyümeyi gerçekleştirememenin nedeni yapısal ise, ithal edilmekte olan bazı malların yurtiçinde üretilmesiyle hem mevcut yapı değiştirilebilir ve hem de yatırımlar harekete geçirilmiş olur. Nitekim, Rosenstein-Rodon, Nurkse ve Leibenstein gibi iktisatçılar, ekonomiyi quasi-statik bir durgunluk dengesinden çıkarmak ve yatırımların optimal dağılımını gerçekleştirmek için, büyük hacimde yatırım yapmak gerektiğini; küçük hacimli yatırımların yaratacağı gelir artışının, aynı tutarda ancak bir defada yapılacak bir yatırım yaratacağı gelir artı-

şından daha küçük olacağını savunmuşlardır(18).

Ekonomik yapı değişikliğini amaçlayan ithal ikamesi politikası, ekonominin —en azından bir süre için— ithal ihtiyaçlarını azaltmayıp arttırabilir. Bu durumda, ithal ikamesinin ölçülmesi de anlamsızdır. Çünkü yapısal değişim sonunda, bazı malların ithali azaldığı halde, bazılarının artabilir ve global olarak ithalat azalmayabilir. Bu sebepten dolayı, ithal ikamesinin gerçek katkısını hesaplamak için, ekonominin bütününe içerecek şekilde ve uzun dönemli bir fayda-maliyet analizi içinde ele almak gereklidir.

Hirschman, ithal ikamesine dayanan sanayileşmenin nihai tüketim malları üretiminden başladığını, daha sonra da ara ve temel sanayi mallarının üretimine geçilerek hızlandığını ileri sürmektedir. Hirschman'a göre, her yatırım ileri ve geriye doğru etkiler yaratmaktadır. İleriye doğru etkileri olan yatırımlar üretimin ileri safhalarındaki yatırımları geriye doğru etkileri olanlar ise, üretimin önceki safhalarındaki yatırımları uyarmaktadır(19). Böylece, endüstriyer-arası bağlantı güçlenirken, ithali gerekli malların finansmanı için, ihracata da yönelmek kaçınılmazlaşmaktadır.

Belli ekonomik boyutlara sahip ülkelerde, uzun dönemde gelir maksimizasyonunu sağlamak için ekonomik yapıyı dinamik karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine göre değiştirecek, büyük ölçekli ve geriye doğru bağlantıları güçlü, yani ekonominin genel talep yapısına duyarlı ve ekonomiyi etkileme potansiyeli yüksek sektörlerde ithal ikamesine ağırlık vermek en uygun politika olacaktır(20). Diğer bir ifadeyle, sektörlerarası talepten yararlanarak birçok sektörde birden yatırım yapıldığında, hem ekonomik yapı değişikliği sağlanacak ve hem de kalkınma hızlanacaktır. Çünkü, endüstriler arası ilişki içinde, aktif sektörlerin pasif sektörleri sürüklediği doğruysa, pasiflerin de aktifleri frenlediği aynı ölçüde doğrudur. O nedenle, ithal ikamesi politikası ülkenin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğundan kurulacak olan sanayi «içe dönük» olma özelliğini göstermektedir. İçe dönük sanayileşmenin gelişebilmesi, berşeyden önce onun dış rekabette korunmasına bağlıdır. İthal ikamesinin sınırlarına ve ihracatla entegrasyonuna geçmeden önce, ithal ikamesinin aracı olan koruyucu dış ticaret politikasını inceleyeceğiz.

3.— ithal ikame politikasının araçları ve ekonomik koruma,

Gelişen ülkelerde ithal ikamesinin başlıca politika araçları, yurt- içi üretimi dış rekabet karşısında koruma amacını taşıyan, «koruyucu dış ticaret politikası» içinde yer almaktadır. Bu araçları başlıca 3 grupta ele almak mümkündür;

- İthal kısıtlamaları ve yasaklamaları,
- Gümrük tarifeleri,
- Kambiyo kurları,

Bu tedbirlerden biri veya birkaçı aynı anda uygulanmakla, ya ithal edilen malların miktarı azaltılır veya ithal edilen malların fiatları, yurtiçinde üretilen mallara oranla yükseltilir.

İthal ikamesine gidilen sanayi dallarının, belli bir etkinliğe ulaşmaya kadar, dış rekabetten korunması gerekir. Çünkü, ithal ikamesinin içsel ve dışsal tasarrufları harekete geçiren «piyasa etkileri» ve üretim faktörlerinde kantitatif, özellikle kalitatif değişmeler yaratan «dinamik etkileri» dikkate alındığında bu endüstrilerin korunması ekonominin yararına sonuçlar yaratacaktır.

Koruma ile ilgili olarak ileri sürülen en önemli tezler J. S. Millî, Hamilton ve F. List'e ait olup, genç endüstrilerin korunması görüşünden kaynaklanmaktadır.

F. List, klâsik doktrine karşı çıkmakla birlikte, kaynağı Smith ve Ricardo olan bir teorik akımı temsil etmekteydi. Onlar gibi yeni doğmakta olan sanayi kapitalizminin sözcüsüydü. Fakat kapitalizmin İngiltere'de daha eski ve yerleşmiş olması nasıl Smith ve Ricardo'yu serbest ticaret taraflısı yaptıysa, Almanya'da kapitalizmin yeni doğuyor olması da List'i «iktisadi milliyetçilik» yapmaya yöneltti. Liberal evrenseiciliği reddediyor, yeni gelişen Alman sanayininin ihtiyaçlarına uygun bir «koruma politikası» teorisi kuruyordu(21).

List'e göre, daha büyük bir iktisadi güç daha büyük bir politik güç de getirdiğine göre, gelişen ülkeler sanayilerini kurmaya, daha

önce sanayileşmiş ülkeler de bunu önlemeye çalışacaktır. List, yeni doğan sanayinin korunması için «terbiyeci gümrük» resimleri konulmasını, herhangi bir tabii üstünlük değil de, sadece daha önce kurulmuş olmanın verdiği üstünlüğe dayanan yabancı rekabetin yeni doğan yavru sanayilerin tasfiyesine yol açmasını önlemeyi tavsiye ediyordu (22). List'in bu fikirleri J. S. Mill'i de etkilemiştir. Mill'in yavru sanayilerin korunması ile ilgili fikirlerinin temelleri List'de aranabilir. List'in bu fikirleri geçerliliğini bugün dahi kaybetmemiştir ve birçok kalkınma ekonomisi ile ilgilenen teorisyen tarafından ele alınıp incelenmektedir.

Maniolesco, 1931 yılında yazdığı «Koruma Teorisi ve Uluslararası Ticaret» adlı kitabında sanayi ve hizmet sektörlerinde yaratılan verimliliğin veya gelirin tarıma oranla daha yüksek olmasından dolayı, bu sektörlerin dış rekabete karşı korunmasını ileri sürmüştür. Çünkü işgücünün daha geniş ölçüde bu sektörlerde istihdamıyla toplam gelir artacaktır. Verimliliğin iki kesimde çok farklı olduğu bir ekonomik yapı içinde mukayeseli üstünlük teorisini savunmak anlamsızdır.

Yeni kurulan sanayilerin uzun dönemde yaratacağı dinamik etkiler, istihdamın yanında, katma değer ve teknoloji açısından da olumlu sonuçlar ortaya çıkaracaktır. «İçsel tasarruflar», üretim ölçeğinin artmasına bağlı olarak emek birimi başına maliyetlerin düşmesine yol açarken, «dışsal tasarruflar»da, bir teşebbüsün kâr fonksiyonu sadece kendi üretimi ve faktör kullanımına değil, aynı zamanda diğer teşebbüslerin üretimine ve faktör kullanımına bağlı olduğu için ortaya çıkacaktır.

O halde, bilinçli bir ekonomik yapı değişikliğini sağlayıcı içe dönük kalkınma politikasının aracı olarak ithal ikamesi, üretim faktörlerinde kantitatif ve kalitatif değişimler sağlayıcı dinamik etkileri harekete geçirmektedir. Bu etkiler dikkate alındığında maliyetlerin, bir süre için, uluslararası piyasadaki yüksek olması normaldir, hatta bazı endüstrilerde, dışsal ekonomilerin önemine göre, bu durum uzun dönemde de devam edebilir. Nitekim ara mali ve sermaye mali üreten endüstrilerde bu durum gözlenmektedir. Çünkü bu endüstrilerde yaratılacak «marjinal değişimler»in ekonomi üzerindeki etkisi çok önemlidir (23).

Hemen ifade edelim ki, bu konuda fazlaca kayıtsız kaimak, daha

sonra değineceğimiz, ekonomik ve teknik etkinsizliklere yol açacağından, ithal ikamesi yatırımlarına gitmeden önce, kurulacak olan sanayilerin dış rekabetten ne ölçüde, ne kadar süreyle ve hangi tedbirlerle korunacağını tespit etmek gereklidir. Belli bir sürenin sonunda, dış rekabete açılabilcek bir etkinlik içinde üretime geçmesi ve ihracata yönelmesi söz konusu olabilecek sanayi dallarını koruyucu bir koruma politikası izlenmelidir (24).

Koruma politikası sonucu, korunan sanayi dalında belli bir etkinliğin sağlanması «teknolojik gelişme»nin sağlandığını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, koruma politikası ile, bir bakıma, belli bir teknik korunmaktadır. Çünkü, bu yeni teknik, hem o sanayiinin maliyetlerini azaltmakta, hem de diğer endüstrilere dışsal istifade yaratmaktadır. Nihai olarak korunan, yine, sanayi dalı olmakla birlikte, «genç endüstrilerin» korunması tezi, giderek yerini, «genç tekniklerin» korunmasına bırakmaktadır(25). Bu noktada şöyle bir ayırım yapmanın mümkün olduğunu görüyoruz. Nihai tüketim mallarının üretimiyle ilgili koruma «genç endüstriler» tezi ile, girdilere ve temel mallara ilişkin koruma ise «yeni teknoloji» tezi ile birleştirilebilir.

Bir sanayi kolunun ne kadar korunduğunu belirtmek için «net etkin koruma» oranını ölçmek gereklidir. Ancak, bu ölçüye ulaşmak için öncelikle «nominal koruma» ve «etkin veya efektif koruma» ölçüleri üzerinde durmak zorundayız.

3.1 — Nominal koruma oranı,

İthal edilen nihai malın, gümrük vergileri ve ithal kısıtlamalarının etkisiyle, yurtiçi tüketiciye maloluş fiatı ile c.i.f. ithal değerı (yeril para ile) arasındaki fark, «nominal koruma» miktarını, nominal koruma miktarının c.i.f. ithal değerine oranı da «nominal koruma oranını» vermektedir(26). Bu şekilde, nihai mallar üzerindeki koruma, o malı üreten sektöre devlet eliyle sağlanan bir «sübvansiyon» niteliğindedir. Gümrük vergileri ile üretici sektöre sağlanan sübvansiyonlar aynı amaca dönüktür, çünkü her ikisi de üreticinin katma değerini yükselterek, o sanayi dalının korunmasını sağlar. Ancak bu ölçü,

verginin tüketim üzerindeki etkisini belirleyici olmakla birlikte, üretim etkisini belirlemede yeterli değildir.

3.2. — Etkin koruma oranı,

Sadece nihai mallar üzerindeki koruma oranları o malın gerçekten ne kadar korunduğunu göstermez. Nihai mal üzerindeki toplam korumayı bulmak için, üretimin önceki safhalarında ithal edilen ve üretimde kullanılan girdilerin ne kadar korunduğunu da dikkate almak gerekir. İthal edilen ara malı, hammadde ve yatırım mallarından alınan vergiler, üretim yapılan sanayi dalına nihai aşamada sağlanan korumanın gücünü azaltıcı yönde etki yapar. O halde, korumanın büyüklüğü, hem üretim hem de girdiler üzerindeki koruyucu etkisinin net sonucuna bağlıdır (27).

Üretim ve girdiler üzerindeki koruma sonunda elde edilen katma değer (V_x') ile, serbest ticaret halinde aynı malın üretiminden sağlanan katma değer (V_x) arasındaki fark «etkin koruma miktarını», ve bunun serbest ticaretteki katma değere oranı, «etkin koruma oranı»nı (P_x) verecektir (28).

$$P_x = \frac{V_x' - V_x}{V_x}$$

Koruma altında katma değer, iç piyasa fiyatlarıyla değerlendirilmiş satış hasılatı ile girdi maliyetlerinin farkına eşittir. Serbest ticaretteki katma değer hesaplanmasında dünya fiyatlarıyla değerlendirilmiş olarak satış hasılatından girdi maliyeti çıkarılır. Etkin korumanın var olması için sonucun pozitif olması gerekir. O halde, etkin koruma oranı, üretim faktörlerine koruma tedbirleri sonucunda ne kadar fazla ödeme yapıldığını; yani, yurtiçi katma değer, serbest ticaretteki katma değere oranla yüzde olarak ne kadar fazla ile gerçekleştiğini gösterir. Eğer, girdilerdeki ağırlıklı vergi ortalaması, nihai mal üzerindeki vergi oranından yüksek ise, nominal koruma pozitif olmakla birlikte, etkin korumadan bahsedilemez. Ancak, genellikle gümrük tarifeleri, ürünlerin işlenme derecesine göre yükseldiği için, efektif koruma oranı pozitif olarak ortaya çıkar.

Özetliyecek olursak, bir malın veya sektörün etkin koruma oranı, onu koruma oranının büyüklüğü ölçüsünde büyüktür, onun üretiminde kullanılan malların koruma oranlarının büyüklüğü ölçüsünde büyüktür ve nihayet katma değerinin büyüklüğü ölçüsünde büyüktür. Bu üçlü ilişkiyi matematiksel olarak şöyle gösterebiliriz (29).

Bir sanayiın çıktısı (Y_i), girdileri toplamı ise $\sum_j a_{ji} Y_j$ ile gösterilsin. Bu sanayiın serbest ticaret fiatlarıyla katma değeri (1) no.lu eşitliğe göre belirecektir.

$$V_i = Y_i - \sum_j a_{ji} Y_j \quad (1)$$

Bu sanayiın ürünlerinin gümrük vergileri ve diğer tedbirlerle korunması halinde, fiili fiatları onların gerçek maliyetlerinden veya serbest ticaret altında belirecek fiatlarından (t_i) kadar fazla olacaktır. Yine bu sanayiın kullandığı girdilerin maliyeti de, onlara uygulanan gümrük vergisini göstermek üzere (t_j) kadar artacaktır. Böylece, koruma sonucu katma değer (2) no.lu eşitlik tarafından belirlenecektir. Bu iki etki sonucunda örneğimizdeki herhangi (i) sanayiinin efektif koruma oranı (T_i) ile gösterilmektedir.

$$V_i (1 + T_i) = Y_i (1 + t_i) - \sum_j a_{ji} (1 + t_j) Y_j \quad (2)$$

Gerekli işlemler yapıldıktan sonra etkin koruma oranı (T_i), (3) no.lu eşitliğe göre ve katma değer in yüzdesi olarak ölçülecektir.

$$T_i = \frac{t_i - \sum_j a_{ji} t_j}{V_i / Y_i} \quad (3)$$

O halde, katma değer in çıktı içindeki payının küçük olması halinde, etkin koruma oranı büyümektedir. Halbuki, ithal ikamesinden beklenen dinamik etkiler, yurt içi katma değer in büyütülmesi ile mümkündür. Bu takdirde, potansiyel üretim kapasitesi doyu doluya kullanılabilir ve beklenen içsel tasarruflar ortaya çıkabilir. Örnek olarak, nihai mal ithalinden % 50 gümrük vergisi alındığını, ara malların ithalinin ise dünya fiatları üzerinden yapıldığını kabul edelim. Eğer, dünya fiatları üzerinden hesaplanan V_i/Y_i oramda % 25 ise,

bu mala uygulanan etkin koruma oranı % 200 demektir. Ekonomi, bu malı üreterek, her tasarruf edilen döviz birimi başına % 200 daha fazla kaynak kullanmış olmaktadır. Oysa, aynı döviz ihracat yoluyla kazanılsaydı, üretim kaynakları % 200 daha az kullanılmış olacaktı. O halde, serbest piyasa fiyatları dikkate alındığında ve bunların marjinal maliyet ve hasılatın göstergesi olduğu kabul edildiğinde, ihracatı artırarak «ilâve birim döviz kazanmak» yerine, ithal ikamesine giderek «ilâve birim döviz tasarruf etmek» daha büyük ölçüde millî kaynaklardan kullanılmasını gerektirir. Ancak, özellikle gelişen ülkelerde kaynak dağılımının piyasa fiatlarına göre yapılmasının ne kadar doğru olabileceğini dikkatlerden kaçırmamak lâzımdır.

Nitekim, Tibor Scitovsky, genel bir kural olarak yatırımın özel kârlılığının, onun toplumsal istenirliğinin iyi bir göstergesi olduğuna işaret etmekle birlikte, gelişmekte olan ülkelerde bu kuralın istisnaları bilmezden gelinmeyecek kadar büyük ve aşıkardır demektedir (30).

3.3. — Net Etkin Koruma Oranı,

Daha önce, ithal ikamesi halinde milli paranın döviz karşısında yüksek değerlendirildiğini belirtmiştik. Çünkü, koruma tedbirleri ile, ödemeler dengesi, serbest ticaret halinde dış denge için gerekli olan döviz kuru değerinin daha altındaki bir kur ile sağlanabilmektedir. Ancak, milli para değer kazandıkça, ithal malları reeı olarak ucuzlayacağı için koruma tedbirlerinin etkisi azalacaktır (31). İşte, döviz kurunun olması gereken değere göre daha düşük değerlendirilmesinin yerli üreticiler üzerindeki olumsuz etkilerini de dikkate aldığımızda, «net etkin koruma oranı»nı hesaplamış oluruz. Ancak, millî paranın aşırı değerlendirilmiş olmasının üretimde kullanılan girdilerin maliyetini düşürücü bir faktör olduğunu da dikkate almak gerekir. Net etkin koruma oranının pozitif olması halinde o sanayi dalının korunduğu açıktır.

İç üretimi korumak için, aınan bütün tedbirler sonucunda, o sanayi dalında serbest ticaret şartlarında elde edilecek katma değere göre bir artış görülürse, sektörel bir «topyekün koruma»nın olduğu anlaşılacaktır.

4. — İthal ikamesinin sınırları,

İthal ikamesinin ilk safhası olan nihai tüketim malları üretiminin belirli sınırlar içinde yapılması gereklidir. Sanayileşmenin belirli bir düzeye ulaştığı ülkeler, ilk safha ithal ikamesinin sınırına ya varmışlar ya da yaklaşmışlardır. Sanayileşme veya kalkınma sürecinin başlangıcında ikame imkânları bol olmasına karşılık, bu sınıra yaklaşıldıkça ikame edilecek faaliyetler giderek güçleşir. Bu durum hem nihai mallarda ve hem de ara malı ve yatırım mallarında görülür. Çünkü, bu sınıra doğru gidildikçe üretilmesi gereken ara malları ve yatırım malları teknik yönden daha karmaşık olduğu gibi, daha büyük piyasayı ve daha çok sermayeyi de gerektirir. Bu nedenlerle, gelişmekte olan ülkelerde ithal ikamesinin belli bir sınırı vardır ve bu sınırdır, ancak devamlı ve önemli büyüklükte sermaye israfı ile aşılabılır (32).

Nihai tüketim malları üreten endüstriler ise uzunca bir süre korunmaya devam edildiği takdirde, ortaya çıkacak ekonomik yapı-beklenen olumlu değişime şöyle dursun - kalkınmayı engelleyici bir görünüm ve özellik kazanır. Böyle bir ekonomik yapı içinde;

- İktisadi etkinlikten uzaklaşma veya kötü kaynak dağılımı,
- Teknik etkinlikten uzaklaşma veya maliyetlerin düşürülmemesi,
- Tasarruf açığı veya tasarrufun yeterli ölçüde artmaması, ile karşılaşılması kaçınılmazdır.

4.1. — İktisadi etkinlikten uzaklaşma,

Tüketim mallarının yurt içinde üretilmesini teşvik eden koruma politikasının, nihai malların ithalini yasaklarken onların üretiminde kullanılan girdilerin kolaylıkla ithaline izin verdiğine daha önce değinmiştik. Böyle bir politika ile, ülkede ham maddelerin, ara malların ve yatırım mallarının üretilmesini geciktiren bir tarafgir koruma modeli ortaya çıkmakta ve kaynak dağılımı bozulmaktadır (33). Çünkü, etkin korumaya bağlı olarak, üretici kararları ve kaynak dağılımı etkilenmektedir. Sanayi sektöründe dikey temerküz gerçekleştirilemediği gibi, nihai mal üretimi aşırı şekilde genişlemekte ve rasyonel olmayan bir farklılaştırmaya tabi olmaktadır.

İktisadi etkinlikten uzaklaşma, ara malları ithali kolaylaştıkça artmakta ve girdi kullanımı fazla olan sanayi dallarında katma değer küçük olduğu için daha da belirginleşmektedir.

Kaynak dağılımındaki bozukluğun yönü de kötüdür, çünkü ihracatın gelişmesini ve geriye bağlantılı ithal ikamesine geçilmesini engeller. Diğer bir ifadeyle, çok yoğun olarak döviz gerektiren sanayiler teşvik edilmiş olur. Böylece, asıl amaçlarından biri döviz tasarruf etmek olan bir politika amacına ters sonuçlar yaratmış olmaktadır. Nitekim, birçok ülkede, ithalata sıkıca bağımlı, oldukça küçük katma değer yaratan montaj ve ambalaj sanayilerinin hızla serpilmesinin nedenini böyle bir ithal ikamesine yol açan koruma yapısında aramak gerekir (34). Eğer ithal ikame sanayileri yabancı işletmeler tarafından kurulmuşsa, kârlar dışarıya çıkacağı için, amaçlarından bir diğeri olan yeniden yatırım fonksiyonu da gerçekleşemez.

Ekonomiyi iktisadi verimlilikten uzaklaştıran bir koruma ve ithal ikamesi politikasına devam etmek ve yaratacağı refah kaybına razı olmak politik bir tercih uğruna yapılabilir. Bu durumda iktisatçının söyleyeceği pek fazla bir şey yoktur. Kaldı ki, korumada olduğu gibi, serbest piyasaya müdahale halinde ortaya çıkacak kaynak dağılımının refahı azaltmayacağı, hatta arttıracığı görüşü de savunulabilir. Bunlar büyük ölçüde, refaha ait değer ölçüsünün gerisinde yatan varsayımlarla ilgilidir.

Bütün bu tartışmaların sonucunu toplayacak olursak, dış rekabette aşırı korunan bir sanayi iktisadi etkinlikten uzaklaştırıcı sonuçlar yaratacağı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, tüketim malları üretiminde uygulanan koruma politikası zamanla değiştirilmeli ve ithal tahditleri ile gümrük vergileri hafifletilmelidir.

4.2. — Teknik etkinlikten uzaklaşma,

Koruma tedbirleri ile yurtiçi katma değer, yani sektörün net maliyetinin şişirilmiş olması, ya faktörlere daha fazla ödeme yapıldığı, yani bir «ekonomik rant»in oluştuğu; ya da gerektiğinden fazla kaynak kullanıldığı, yani bir «teknik verimsizlik»in ortaya çıktığı; ya-riutta her ikisinin varlığı anlamına gelmektedir.

Diğer ifadeyle, ithal ikame politikası ile yaratılan katma değer ya ortalamanın üzerindeki kârlar, ya da yüksek üretim maliyetleri

tarafından massedilmektedir. Aşırı kârlar, tüketiciden üreticiye doğru bir gelir transferine yol açarken, yüksek maliyetler de kötü kaynak kullanımı yoluyla milli hasılanın azalmasına yol açmaktadır. Bu durum «korumanın statik maliyeti» olarak ifade edilmektedir. Hatta, korumanın çok yüksek olduğu durumlarda, serbest ticaret fiatlarıyla hesaplanan katma değer «negatif» olabilmektedir, yani yurtiçi üretim maliyeti, malın doğrudan ithal maliyetini aşabilmektedir.

Yurtiçi üretimin, yabancı rekabet karşısında uzun süre korunması, prodüktivite seviyesinin iyileştirilmemesine yol açmaktadır-ki, «korumanın dinamik maliyeti» olarak dikkate alınmalıdır (35).

İthal ikame sanayileri olgunlaştıkça piyasada «monopol» veya «oligopol» güçler haline dönüşmektedirler. Bu piyasalarda «etkinlik» ve «teknik gelişme»yi sağlayıcı tedbirlere yönelme arzusu azalmaktadır (36).

Üretimin uç noktalarında her çeşit maldan, fakat hangi miktarda olursa olsun üretim yapan bir sanayi yapısı, «ölçekden istifadeler» den yararlanılmamasına yol açar. Aşırı bir mal farklılaştırılmasına gidildiği takdirde, içsel tasarruflardan yararlanılamaz. Hatta, bu konuda uygulamadan alınan örnekler teorik beklentilerin tersine sonuçlar vermektedir. İkamenin ara mallarına ve yatırım mallarına doğru genişlemesi halinde, eğer üretim hacmi belirli büyüklüğe ulaşmazsa maliyetler giderek artar. Brezilya'da, otomotif sanayii basit montajdan % 99 yerli üretime geçtiğinde üretim maliyetindeki % 6'lık farkın % 71'e yükseldiği görülmüştür. Şili'de aynı endüstri dalında, yerli payı 1966'da % 45'e yükselmiştir. Halbuki, otomatik endüstrisinin bulunmadığı Norveç'te aynı yılda Şili'den 5 kat fazla otomobil bulunmaktaydı. Norveç, geniş ölçüde otomobil yedek parça ve aksesuarı üretiminde ihtisaslaşmıştır ve bunların ihraç geliriyle otomobil ithal etmektedir (37).

Diğer taraftan, tüketim malları üretiminin artması ile gerekli girdi ve teçhizatın ithali artacaktır. Eğer, bu ithalat karşılanamazsa, tüketim malları sanayilerinde «atıl kapasiteler» ortaya çıkacak ve birim maliyetler daha da yükselecektir.

O halde, teknik etkinsizliğe uzun süre kayıtsız kalınamıyacağı ve

prodüktiviteyi yükseltici ve üretim ölçөгünü artırıcı tedbirlerin mutlaka alınması gerektiği anlaşılmaktadır.

4.3. — Tasarruf Açığı,

İthal ikame politikasının amaçlarından bir diğeri de nihai tüketim mallarının ithalini azaltarak «sermaye birikiminin» hızlanmasına katkıda bulunmaktır. Çünkü, ithal edilen tüketim mallarındaki azalma, tam olarak yurtiçi üretimle ikame edildiği zaman, yatırım malları üretiminde veya ihracatta meydana gelen artışlar milli tasarrufu artıracaktır. Buna karşın, ithal yolu ile kısılan tüketim malları kullanımı, iç üretim artışıyla artıyorsa, sermaye birikimi hızlanmayıp yavaşlar. Tüketimi mutlak olarak ele almayıp, milli gelir artışının belli bir oranı olarak düşündüğümüz zaman, bu sonuçlar yine değişmez. Burada karşılaşılan ana sorun, alternatif yatırım patternlerinin yol açacağı çıktı artışının çeşitli karışımlarının marjinal tüketim haddini nasıl etkilediğidir(38).

Nihai tüketim malları üretiminin artması, bir yandan malların bollaşmasına ve kıtlık halinde yapılan fazla ödemelerin azalmasına; diğeri yandan da devletin vergi gelirlerinin ve ithalatçı kârlarının yeni endüstrilerde gelir sağıyanlara kaymasına yol açarak, tüketim malı talebinin artması sonucunu yaratmaktadır. Tüketim malı üretimindeki artış, o malın ithalindeki azalmadan fazla olduğu sürece, Khan'ın «tüketim liberalizasyonu» adını verdiği olay ortaya çıkar-ki, ülkenin tasarruf kapasitesinin azalmasına ve büyümenin yavaşlamasına neden olur(39). Khan, nüfus artışına, kişi başına gelir artışına, marjinal tasarruf oranına ve talebin harcama esnekliğine uygun düşen bir «normal tüketim artış haddi» hesaplamıştır. Normal tüketim artışı tarafından massedilemeyen üretim artışını «tüketim liberalizasyonu» olarak tarif etmiştir. „

İthal ikame politikası, tüketilen mallar lehine fakat tüketilmeyen mallar aleyhine olarak açık bir tarafgirliğe sahipse, toplam tüketimin kontrolü güçleşir. Bu sınırdan ne kadar fazla kalınır, üretimin ilk aşamalarında ve ihracata dönük üretim ne kadar geciktirilirse, ekonominin kendini tüketim liberalizasyonu tuzağında bulması o kadar kolay olur.

5.— İthal İkamesinin Değerlendirilmesi ve İhracatla Entegrasyonu,

İthal ikamesine yöneltilen eleştiriler bu politikanın reddi anlamında yapılmamaktadır. İthal ikamesi ile arttırılan kıt döviz ödeme imkânları ithali zorunlu olan mallara yöneltildiğinde, başlangıçta yetersiz olmakla birlikte bir miktar sınai mal ihraç imkânı ortaya çıkmaktadır(40). Ancak nihai tüketim mallarında ithal ikamesinin sınırlarına çabuk varılmakta olduğundan uzun dönemde ara malları üretimini ve ihracatı destekliyen kalkınma politikasına yönelmek gerekir.

Ekonomik kalkınma için gerekli yapı değişikliğini sağlayan ithal ikame politikasıdır, ancak bu yapının büyümeyi sürdürmesi ve hızlandırması ihracat faktörüne bağlıdır. Çünkü, ihracat yaparak, ölçekler genişletilebilir ve gerekli mallar ve teknoloji ithal edilebilir. Sınai mal ihracatı gereği, ithal ikamesi politikasının terkedilmesi anlamını taşımadığı gibi, bu politikaya devam etmek gerekir. Sanayileşme sürecinde önemli aşamalar kaydetmiş olan ülkelerde dahi ithal ikamesine gerek duyulmaktadır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ithal ikamesi gelir artışında önemli rol oynamıştır. Nitekim Chennery, ithal ikamesini, talep artışı ve ihracat yanında sanayi sektöründeki gelir artışını belirleyen unsurlardan biri olarak ele almıştır(41). Ancak iç talep doyma noktasına gelince, gelir etkisi ortaya çıkmıyacağı gibi, ithalata olan aşırı bağımlılık ödemeler dengesi zorluklarına yol açacaktır. Eğer ithal ikamesine, sınai mal ihracatı ile entegre bir politika içinde devam edilirse, gelir artışı devam edecek ve dış ödeme zorluklarıyla karşılaşımıyacaktır(42). Çünkü yatırımları ve istihdamı azaltmadan, ithalatı kısmak mümkün değildir. Uygulamada ithal ikamesine dayalı sanayileşme, bir kalkınma programı çerçevesinde yapılmayıp, dış ödeme güçlüklerini giderme çabalarının gerektirdiği biçimde gerçekleştirilmiştir. Döviz tasarrufu sağlayan, ancak ekonomik kalkınma için zorunlu olmayan veya ertelenebilen malların üretimine gelişen ekonominin kıt kaynaklarını ayıran ve maliyet unsuruna önem vermeyen bir ikame politikası, kötü kaynak dağılımına yol açtığı gibi, toplumun tüketim meylinin artmasına veya tasarruf gücünün azalmasına neden olmaktadır. Bu noktada «maliyet-ihracat çemberi»nin ortaya çıktığı görülmektedir. Şöyleki, yurtiçi maliyetlerin yüksek olması sınai mal ihra-

catına imkân vermemekte, ihracatın iç piyasayı genişletici etkisi elde edilmedikçe de yurtiçi maliyetler düşürülemezdir.

İthal ikamesine başvuran ülkelerin çoğunun, ham madde ve gıda ürünleri üretimini ihmal ederek sadece dayanıklı tüketim mallarına yönelmeleri, onların gıda ürünleri ithal etmek zorunda kalmalarına neden olmuştur. Hammadde ve gıda ürünlerinin ve dayanıklı tüketim malları üretimi için gerekli girdilerin ithali, sınai mal ihracatını gerektirmektedir. O halde, en azından böyle bir durum karşısında, sanayi ile tarımı veya sanayi ile ihracatı yahutta her ikisinin belli bir kombinasyonunu içeren kalkınma programlarına ihtiyaç vardır(43).

İthal ikamesi ile ihracat arasında başlangıçta kesin bir tercih yapmak gereksizdir. Optimal tercih, kaynak dağılımı için gerekli teknikler kullanılarak yapılmalıdır.

Gelişen ülkelerde, faktörlerin piyasa fiyatlarının, arz-talep dengesinin sağladığı denge fiyatları olmaması nedeniyle, piyasa fiyatlarının kaynakların optimal dağılımını sağlayamayacağı, iktisadi planlama ile ilgilenen başta Chenery ve Tinbergen olmak üzere birçok iktisatçı tarafından savunulmuş; ekonominin bütünü kapsayan iktisadi planlarda, tam rekabet denge fiyatlarını yansıtan gölge fiyatlarının hesaplanarak, kaynak dağılımının bu fiyatlara göre yapılması halinde optimal kaynak dağılımının gerçekleştirileceği öngörülmüştür(44).

İthal ikamesi ve ihracat arasında ve çeşitli ithal ikame sanayi-leri arasında rasyonel tercihlerin yapılması, geleceğe dönük olarak yapılan yatırım programlarının gölge fiyatları kullanılarak hazırlanması ile mümkündür(46).

Gelişen ekonomilerde, özellikle kıt olan sermaye faktörünü kullanırken, endüstriler arasında tamamlayıcılık değil, rekabet söz konusudur. Bu nedenle, kıt kaynak engelini aşmak için, uzun dönemde mutlak içe dönük sanayileşmeden kaçınarak ihtisaslaşmadan yararlanmanın yolları aranmalıdır(46). Bunun için, karşılaştırmalı üstünlükler ilkesinden gelişme teorisi ile uyduğu ölçüde yararlanılmalıdır. İthal ikame sanayi ihracata yöneldiği ölçüde, teknolojik gelişmeleri izliyebilecek ve etkin faktör kullanımını sağlayabilecektir. Büyü-

meyi sürdürecektir olan ihracatın bu dinamik etkileridir. Eğer gelişmekte olan ülkeler sınai mal ihraç edebilme imkânına sahip olsalardı, içinde buldukları sanayileşme süreci çok daha kısa olurdu.

O halde, uzun dönem karşılaştırmalı üstünlüklere sahip ve dinamik olarak sektörlerarası bağlantıyı dikkate alan bir politika gerçekçi ve sağlıklı bir kalkınma için gereklidir.

Hemen belirtelim ki, henüz kullanılabilir teorik yaklaşımlar yapılmamış olmakla birlikte, gelişme teorisindeki gelişmeler ticaret teorisindeki gibi geleneksel dış ticaret teorisinin kullanıldığı üretim fonksiyonuna göre yapılacak kaynak dağılımının, ülkelerin dinamik üretim yapılarını ve bu yapıdaki değişimleri dikkate almadığı görüşü kuvvet kazanmıştır(47). Teknolojik gelişmeye dayalı ve dinamik bir yapı içinde, kaynak dağılımının vazgeçilmez ölçüsü verimlilik artışları olmak gerekir. Verimlilik ölçüsü ile döviz tasarruf veya döviz kazanma gücü ölçüsü birleştirilerek, üretim alanları belirlenmeli ve o alanlara sermaye ve döviz ayrılmalıdır. Diğer bir ifadeyle, uzun dönem karşılaştırmalı üstünlüklere sahip ve dinamik olarak sektörlerarası bağlantıyı dikkate alan bir politika, gerçekçi ve sağlıklı bir kalkınma için oldukça yararlı bir tercih olacaktır.

Atıflar:

- (1) Hollis E. Chenery; «Patterns of Industrial Growth», AER., Sep. 1960.
- (2) Tansu Çiller; Türk Sanayiinde İthal İkamesi ve Koruma Politikası (1963-1974), Cilt II, İKV Yayını, No: 2/II, s. 101, İstanbul, 1977.
- (3) Tansu Çiller; İbid, s. 106.
- (4) Ertuğrul İbrahimoğlu; Kalkınma Stratejisi Olarak İthal İkamesi ve Sorunları», Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF Yayını, No: 382, Ankara, 1974, s. 759-777.
- (5) İdris Küçükömer; Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine, İF Yayını, No: 200, İstanbul 1966, s. 139.
- (6) Albert, O. Hirschman; Stratégie du Développement Economique, (Çev: F. Rons), Paris, 1958.
- (7) Baran Tuncer; «Gelişmekte Olan Ekonomilerde ve Türk Ekonomisinde Dış Dengesizlik». SBF Dergisi, Ankara 1967, s. 1-30.
- (8) Necdet Serin; Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası: 1923-1973, SBF Yayını, No: 388, Ankara, 1976, s. 82.
- (9) Bela Balassa; Gelişmekte Olan Ülkelerde Sanayinin Korunması (Çev: O. Kozluca), İKV Yayını, İstanbul, 1977.
- (10) Ragnar Nurkse; Structures du Commerce International et Developpement Economique, Edition Cujas, Paris, s. 192.
- (11) Ragnar Nurkse; İbid, s. 195.
- (1) Little, I. Scitovsky - T., Scott, M.; Industry and Trade in Some Developing Countries, Oxford University Press, London, 1970.
- (13) Uğur Korum; Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme, SBF Yayını, No. 408, Ankara, 1977, s. 24.
- (14) Çelik Kurdoğlu; Dış Ticaret ve Teknik Seçimi, SBF Yayını, No. 381, Ankara, 1975, s. 4.
- (15) W. M. Gordon; Recent Developments in the Theory of International Trade, 1965, s. 56.
- (16) İdris Küçükömer; a.g.e., s. 126.
- (17) Ragnar Nurkse; «Balanced Growth and International Specialization», Lectures on Economic Development, İF Yayını, s. 171-73, 1958.
- (18) Gülten Kazgan; İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İF Yayını, No. 246, İstanbul, 1969, s. 335.

- (19) Albert O. Hirschman; a.g.e.,
(20) Uğur Korum; a.g.e., s. 41.
(21) Gülten Kazgan; a.g.e., s. 214.
(22) Gülten Kazgan; İbid, s. 216.
(23) Erol Manisalı; Gelişme Ekonomisi, İF Yayını, No. 354, İstanbul, 1975.
(24) Necdet Serin; a.g.e., s. 85.
(25) Çelik Kurdoğlu; a.g.e., s. 193.
(26) Uğur Korum; a.g.e., s. 44.
(27) W. M. Cordon; «The Structure of a Tariff System and the Effective Protective Rate», JPE, June 1966.
(28) A. P. Thirtwall; Growth and Development, Macmillan Press Ltd. London, 1972, s. 298.
(29) John H. Power; «Import Substitution as an Industrialization Strategy», ed. Gerald M. Meier; Leading Issues in Economic Development, Oxford University Press, 1971, s. 520-27.
(30) İdris Küçükömer; a.g.e., s. 123.
(31) Uğur Korum; a.g.e., s. 49.
(32) Erden Öney; Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru, UNCTAD Raporunun Türkçe Çevirisi, SBF Yayını, No 344, Ankara, 1973, s. 27, Yazan, Raul Prebisch.
(33) John H. Power; a.g.m., s. 520-27.
(34) Oktay Yenal; «Türkiye Dış Ticaretinin Rasyonalizasyonu», Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme, ESEKH, İstanbul, 1968, s. 425-38.
(35) Bela Balassa; The Structure of Protection in Developing Countries, 1971.
(36) John H. Power;; a.g.m.
(37) Bela Balassa; a.g.e.
(38) John H. Power, ; a.g.m.
(39) John H. Power; İbid.
(40) Hasan Olalı; Dış Ticaret Teorileri ve Politikası, E.Ü. Yayını, No. 64/26 İzmir 1972, s. 304.
(41) Hollis B. Chenery; «Patterns of Industrial Growth», AER, Sep. 1960.
(42) Erden Öney; Adı geçen çeviri,
(43) W. Arthur Lewis; Développement Economique et Planification, (çav: E. Gillet), Payot, Paris, 1968,
(44) Gülten Kazgan; a.g.e., s. 326.
(45) Hollis B. Chenery; «Comparative Advantage and Development Policy» AER, March 1961.
(46) M. Fleming; «External Economics and the Doctrine of Balanced Growth», EJ, June 1955.
(47) Çelik Kurdoğlu; a.g.e., s. 201.